

KÖNYVEK SZEMLÉJE.

Magyar irodalomtörténeti vonatkozású munkák.

Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig. Budapest, 1931. 310 l. A Magyar Szemle Társaság kiadása.

A szellemi élet történetírójára nézve alig képzelhető el szebb vállalkozás, mint az, melyre e könyv nyújt példát. Bemutatja, miképpen emelkedett nemzetünk a művelődés azon fokára, melyen a maga lelki tartamát nem csupán élőszóval, hanem megrögzített formában, írásban is ki tudta fejezni, s ezzel számottevőbb, de egyben önmaga és az utókor előtt is felelősebb tagja lett annak a kultúrközösségnek, melybe rendeltetése juttatta. E kérdést valamelyes formában minden irodalomtörténetünk érinti; tárgyát és anyagkészletét tekintve tehát a mű nem nyújt újat. Mint összefoglaló munkától ez nem is várható tőle, hiszen a magyar középkor szellemi hagyatékát illetőleg csupán a mindenkitől hozzáférhető forrásokra támaszkodhatik. Új azonban és kellemesen meglepő benne az anyag csoportosítása, egymásra vonatkoztatása s ez által a fejlődés rendjének eredeti szemléleten alapuló bemutatása. A számbavehető jelenségek mélyreható vizsgálata s az eredményeknek fontosságukhoz mért hangsúlyozása nyomán így igen meggyőző és történetileg valószínű képet nyerünk a magyar irodalmi műveltség fokozatos kialakulásáról és ezzel kapcsolatban az egykorú szellemi élet idetartozó mozzanatairól.

A mű két könyvre oszlik. Az első könyv (az írásbeli műveltség előzményeire vetett pillantás után) a latin literatura megindulását ismerteti; a második pedig a „magyarnyelvű irodalom kiválása“ címen részletesen foglalkozik legrégebbi szövegemlékeinkkel. A kolostori irodalom föllendüléséről szóló fejezet-sorozat behatóan tárgyalja a reánk maradt művek típus-jellegét, életformáit, műfajait, szövegtípusait, kódexegységeit, nyelvét és verselését. A becses tanulmányokban gazdag könyv az eredmények összefoglalása után egy, a fejlődés további útját jelző „kitekintés“-sel és a tárgyalt anyag erkölcsi értékeire való utalással fejeződik be. A munka forrásairól a kötet végén olvasható „jegyzetek“ tájékoztatnak.

A most inkább csak tárgyának és beosztásának föltüntetésével leírt, nagyszabású összefoglaló tanulmány érdekességét és jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy kitűnő szerzője ebben mintegy gyakorlati megvalósítását nyújtja azoknak az alapelveknek, melyeket ő egy tudományos magyar irodalomtörténetre nézve irányadóknak tart s amelyeket kilenc évvel ezelőtt a Pécsen megjelenő *Minerva* c. folyóirat 1922. évfolyamába fejtett ki.

Szerinte ugyanis az *irodalom* nem ilyen vagy amolyan tartalmú, alakú

vagy értékű művek összessége; általában nem is állandó, hanem történetileg változó fogalom. Még legáltalában úgy írható körül, hogy *írók és olvasók viszonya írott művek közvettségével*. Ahhoz ugyanis, hogy bármely korban irodalom létrejöhesse: író, írott mű és olvasó kellett. Az így felfogott szemlelmi folyamat összefoglaló, tudományos leírásának elvi előtételei a *tárgyi hűség és önelvűség*. Amaz arra kötelezi a fejlődés bemutatóját, hogy az irodalom időnként változó anyagának vallomásait nyujtsa, emez pedig, hogy e közben folyton ügyeljen arra, ami minden irodalomban állandó. Az önelvűség ugyanis lehetővé teszi az egységes szempontú rendszerezést, a tárgyi hűség pedig a fejlődésrajz történeti igazságát. Más szóval így a szintézis egysége és tagoltsága egyaránt biztosítva van. Az elvi álláspont megjelölését a rendszerezéshez szükséges fogalmi készlet tisztázása követi. Ebből kitűnik, hogy mindazok a tényezők, melyek az irodalmi viszony létesítésében közreműködnek, együttvéve határozzák meg egy-egy kor irodalmi életét, mellőzhetlen tárgyát az irodalomtörténetnek is. A korfordulatokat izléskülönbségek összetétközése mutatja. Az így keletkező változások jelzője: az irodalmi stíl. Ennek vizsgálata tehát igen fontos teendője az irodalom történetírójának. A gyakorlat alakításain keresztül érvényesülő irodalmi viszony kollektív eredménye végül egy bizonyos közös lelki forma, melynek tényezői között az izlésen kívül fontos szerepe jut az irodalmisággal szemben való időszerű állásfoglalásnak, vagyis az irodalmi tudatnak. Ennek korszakos változásai mutatják legvilágosabban a fejlődés izületeit (a magyar irodalomtörténet korszakait). Az önelvű és tárgyi hűségű rendszerezés megfelelő szempontjával tehát az *irodalmi tudat* kinálkozik. Az ily elvi alapon nyugvó irodalomtörténetről remélhető, hogy majdan a történeti folytonosság egészének összszemléletét (genetikus önismeretét) fogja nyujtani.

Ezek előrebocsátása után, tekintettel a szerző irodalomszemléletének és gondolat rendszerének merőben *eredeti* voltára, érdemes legalább főbb vonásaiban, közelebből is szemügyre venni a munkát s megfigyelni, minőnek mutatkozik irodalmunk kezdő kora az új módszerű vizsgálódás nyomán s a szerző megfogalmazásában. Ez annál érdekesebbnek ígérkezik, mert amint sejtethető, a jelzett elvi alapról nézve bizonyos, eddig elhanyagolt, vagy jelentéktelennek látszó tények nagyobb nyomatékot nyernek, viszont némely, a multban szívesen emlegetett föltevés (pl. a szóbeliség irodalmára vonatkozó hozzávetések) részletezése e szintézis számára kevésbbé gyümölcsözőnek ígérkezik.

1. Irodalom nincs írott szövegek nélkül, — mondja a szerző, — ilyenformán története is csak a legrégebből fennmaradt írott maradványok vallomásával kezdődhetik. A Szent István-előtti századokból nincs hiteles adatunk, mely a magyarság irodalomelőtti és irodalmat előkészítő nyelvbeli műveltségének akár tartalmi, akár formai elemeiről sejtelemnél többet közölhetne. *Pogánykori magyar irodalomról tehát nem beszélhetünk.*

2. A XI. században nálunk az írás ismerete még tudományszamba ment s a papság körére szorítkozott. A tértítés és szervezés munkáját végző papok és szerzetesek (bencések) magukkal hozták könyveiket, s közülök került ki Sz. Gellért, ki e földön, mióta magyarság lakja, a magyarság lelki kötelékében tudunkra először írt „deákí“ művet. Sokan szeretnék Sz. Istvánban tisztelni az első magyar író, de az „Intelmek“ szerzősége, mit neki tulajdonítanak, teljességgel bizonytalan. A bencésrendi Sz. Mór az 1060-as években megírta a zaborhegyi két lengyel remete, Zoerard és Benedek életét, természetesen latinul.

Ő az első író, ki — bár származásáról nem tudunk, — annyiban magyar, hogy deákságát már itthon, a műveltség hazai tűzhelyénél szerezte. Egyébként középkori latin literatúránk nagy része nem más, mint egykorú forgalombahozatala az egyház hivatalos szövegeinek; de van egy része, mely már amazok talajában gyökerezve a műveltségben megújult és megerősödött magyar szellem saját ajándéka. Bennünket főképp ez érdekel.

3. A Sz. Gellért által képviselt elvont tudományosság s az oklevelezés gyakorlati írásbelisége: két véglet. Amannak nem akadt közönsége, emez nem közönségre számított. Közönség nélkül, vagyis olvasmányrendeltetésű szövegek nélkül azonban nincs irodalom. Így az eddigiek alapján Árpád-kori irodalomról nem, csak írásbeliségről szólhatnánk jogosan. De maradtak fenn e korból olvasmányszámba menő, hazai tárgyú s eredetű szövegek is. Sz. Mór áll az élen, s legendák és gesták, a magyar történeti irodalom isen géi sorakoznak fel nyomában. Ezekre gondolva mondható, hogy *Sz. László és Kálmán kora a magyar irodalom igazi bölcsője*. Minden jel arra vall, hogy gesta-irodalmunk már francia előképek nyomán indult. A legendák föltehető írott forrásai közt egyik-másik esetben ott volt a Sz. László-kori Gesta, szóbeli forrásai közt pedig ugyanazon családi hagyományok, melyekből a Gesta is merített. Gestatörténet csak kettő maradt az Árpádok korából: Anonymusé és Kézaié. Gestaíróink nem szerzetesek, hanem udvari műveltségű papok. Ezek már nem oly alázatos tiltakozással adnak jelt tudós képzettségükről, mint a kolostorok lakói. Anonymus büszkén vallja az írás fölényét az élőszó felett s ezzel az irodalmi önértet első jelentkezésére szolgáltat adatot. Az Árpádház kihalását követő két század alatt gyarapodott ugyan a latinnyelvű irodalmi kézirat, mindamellett igazi irodalmi életet s abban széles és állandó folyamatoesságot ekkor sem láthatunk. Különbön is középkori diákságunknak — tápláló közönség híján — csak azon ágai lehettek életképesek, melyek a gyakorlati élet talajába bocsátották gyökereiket. De mennél inkább megtették azt, annál elkerülhetlenebbé vált átszívódásuk a nemzeti nyelvbe.

4. Innen az a látszólagos ellenmondás, hogy egy magyarnyelvű irodalom létesülésének a latin föllendülése volt egyik föltétele. A korszak végén Temesvári Pelbárt áll, s amit ő latinul megírt, azt tudós rendtársai már a csak magyarul tudó apácák kolostori irodalmába szórják szét vetőmag gyanánt. Pelbárt méltó tanítványa a Rosariumának befejezője Laskai Ozsvát (kinek Biga Salutis-a annak idején oly nagyhírű volt, hogy Rabelais, a Pantagruel szerzője is tudott róla). Az az időpont, melyben az említett két tudós ferences művei megjelentek, egyben kezdete a magyarnyelvű, ú. n. kódex-irodalom föllendülésének. — Szép folytonossággal fut át a középkor első feléből a másodikba a történetírás. Ennek emléke z 1358-ban írt Bécsi képes krónika, mely ma már Jakubovich Emil kutatásai alapján bátran nevezhető Kálti Márk krónikájának. Az övéhez hasonló éles megvilágítást nyerne a könyvben a latinnyelvű történetírás többi művelői is. A szellemi élet folytonosságát éber figyelemmel kísérő vizsgálat becses megállapítása e szakaszban, hogy a Sz. László halála óta folyton gyarapodó történetirodalom valóságos köztudatot teremtett a tanult emberek körében. A kancellária birtokában felhalmozódó könyvkészlet az „irodalmi hagyomány“ eszméjének első kisugárzója, s amennyiben magyar irodalmi tudatról, „magyar író“ fogalmáról e korban szó lehet, az, ha csak sejtelmeszerűleg is, a történetírás körében ébredezhetett először. Efféle nyomok

a szerzetesek ú. n. rendi krónikáiban is fölfedezhetők. Még pedig néha oly szembe-
tűnően, hogy bennük szinte az irodalmi emlékezés és hagyományregisztrálás
kezdeteit, az irodalomtörténet tudományának primitív előfutárait láthatjuk.
Tamás és Bálint sokat vitatott bibliafordításáról pl. a ferences Szalkay
Balázs rendi krónikájából értesülünk először, Dombrói Márk pálos szerzetes
pedig azt jegyezte föl, hogy Báthori László az egész bibliát lefordította ma-
gyarra. Az udvari világi pap s a szerény barát, a középkor e két írótfpusa
mellett csak a korszak vége felé jelenik meg: a nem pap, mégis tudós, az
irodalommal is gyakorlati politikát szolgáló magyar nemes: Werbőczy szemé-
lyében.

5. Mit mentett át a írástudatlan magyarság a maga ősbibliai hagyományai-
ból, mi újat termelt hozzájuk, mily szövegekben, mi módon őrizte és származ-
tatta tovább: mindezekre nézve a legnagyobb bizonytalanságban vagyunk. Vilá-
gosabban látni a nemzeti nyelvnek irodalmivá nevelődését a hitélet terén. A szó-
beliség útján fokozatosan növekedő készség nyomai idővel az írásbeliség
területén is jelentkeznek. Eleinte csak magyar szók kifejezések bukkannak fel
latin szövegekben, majd egyes magyar szövegek latin könyvekben, végül fel-
feltűnedeznek egész önálló magyarnyelvű könyvek (kódexek).

6. A fordításokban volt kialakulandó a középkori magyar irodalmi nyelv.
Példák rá XII—XIV. sz.-i szövegemlékeink, melyek között körülbelül száz évvel
a Halotti Beszéd erőteljes prózája után — a *löveni Mária-siralom* alakjában
— az első vers is feltűnik. Fejlődésrendi fontossága, hogy szabad, *egyéni*
inspiráció terméke s az olvasmány-rendeltetésű szöveg vele jelenik meg először
magyarnyelvű irodalmunk emlékei sorában. A benne tapasztalható könnyűség
gyakorlatra vall.

7. A XV. században a szójegyzékek a latin nyelv szorgosabb tanulásáról,
a glosszák a tolmácsolás fokozódó szükségéről tesznek tanuságot. Figyelmet érde-
mel szókincsüknek az a része, mely az irodalmi műveltség fogalomkörébe vág
(sipos, ígréc, versszerző stb.). De e korban a magyarnyelvű irodalom már meg-
kezdte kifejtkezését a „vendégszöveg“ alárendelt szerepéből; megvolt írva
néhány magyar könyv is. Ilyen a XV. sz. második negyedéből való Jókai-
kódex, melynek alapszövege egy félszázaddal régebbi lehetett. Ez már nem
beszéd vagy vendégszöveg, hanem saját érdekű elbeszélés, öncélú olvasmány.
Megírása közönséget tételez fel. Bizonyos, hogy ferences fordítás és talán a
rend valamely női kolostora, tehát Klarisza-zárda számára készült. E műből
látható, hogy a fölemelkedés az irodalmiság felé állandóan folyamatban van.
Ezzel azonban a nyelvnek az a latinból függése, mely addig laza vagy csak
részleges volt, teljessé és nagyarányúvá vált. A Jókai-kódex szövege csak úgy
hemzseg a latinizmusoktól. Az idegen szövegbéklyóba szorított magyar nyelv-
nek lett a feladata, hogy a forma fegyelmét megszokván, lassan-lassan saját,
előszóbeli formáival szorítsa ki az idegent. A kódex-irodalom korában az is
megindult.

8. Az országos hanyatlás Mohács utáni évtizedeiben föllendül a nemzeti
nyelvű vallásos irodalom. A XV. századiakkal együtt kb. ötven a megmen-
tett kódexek száma. Csaknem kizárólag apácák számára írt magyar könyvek
ezek. A föllendülés okai: a latin irodalmiság, az új humanista latinság, a refor-
máció előzményei, a könyvnyomtatás, a magyarnyelvű írásbeliség terjedése,
továbbá bizonyos időszerű jelenségek a szerzetesség keretein belül. Ez utób-

biak tüzetes vizsgálatán és gondos mérlegelésén alapul az a fontos megállapítás, mely szerint *kódexirodalmunk föllendülésének közvetlen okát a Ferences- és Domonkos-rendnek a Hunyadiak korában végbement s részben megismételt jegyelmi reformjában kell látnunk*. A kódexirodalom kora 1490 és 1530 közé tehető. A kezdeményező egyéniségek az a korbeli vagy kevéssel előbbi szerzetvezérek sorában kereshetők. A domonkosrendi Váczi Pál fordította le 1474-ben Szent Agoston reguláit, meg Szent Domonkos szertartásait a margitszigeti apácák számára. Ilyformán ő tekinthető a margitszigeti kódex-család alapvetőjének. A ferencesek közül Segösi Lukács, Temesvári Pelbárt, Laskai Oszvát, a prémontreiek részéről Fegyverneki Ferenc (1506–1534) sági prépost szerzett ily érdemeket. Az óbudai klarissza-, a margitszigeti domonkosrendi apácakolostor, meg talán a budai begina-ház a magyar kódexirodalom legtermékenyebb tüzhelyei voltak. Mindezek figyelembevétele, mint az a föntebbiekből megállapítható, nem csupán a korrajzi háttér színésége kedvéért történik, hanem szorosán összefügg a szerző elvi álláspontjával.

9. Közönség nélkül ugyanis nincs irodalom. Az egykori tények azt mutatják, hogy a magyarnyelvű irodalmiság számára a rendi reformok teremtettek és neveltek fel először ily értelemben vett közönséget a csak magyarul tudó, de a latin vallás-műveltségből részt kérő apácaközösségekben. Ez a kézirat irodalmiság még sok tekintetben közel áll a szóbeli közvetítés alakiságaihoz, viszont átmeneti fokozatot jelent a nyomtatott irodalom tökéletesebb típusa felé. A nyomtatás az író és olvasója közül kiiktatja a közvetítő személyt (a másolót) s ezáltal zavartalaná teszi a szerző és olvasó viszonyát. Ezt az ideális irodalmi viszonyt még nem éri el a kézirat terjesztés módszere, azt a reális érintkezést pedig, mely a maga szerzeményét előadó énekes és hallgatósága között volt meg, már nem ismeri. A kézirat szerzője többnyire névtelen, mert az olvasó nem érdekes íróegyéniséggel óhajt viszonyba lépni, hanem lelkét vágyik táplálni. A kódex szövege, anyaga folyton ingadozik, míg másolják. Az olvasó így nem a szerzővel, hanem a másolóval van összeköttetésben. A közlékeny másolóknak aztán olykor érdekes nyilatkozatokat köszönünk, egyebek közt az első kritikai megjegyzéseket. Jellemzője a kódexirodalomnak, hogy fordításirodalom, s hogy csak egy zártkörű közönség, egy-egy apácakolostor olvasmányszükségletét van hivatva kielégíteni. *Egyetlen magyar szerző, aki meg is nevezi magát: Vásárhelyi András*. A világi költészet terén már több is akad, köztük a Peer-kódexben Vásárhelyivel együtt szereplő Apáti Ferenc. A fordítók közül Váczi Pál domonkosrendi és Nyujtódi András ferences szerzetes neve ismeretes. A kódexek tulajdonosai csak ritkán magánemberek, legtöbb kéziratot könyvünk ferences, domonkos, prémontrei és karthausi kolostor birtokában volt. Egyes adatokból látni, hogy megvolt a magányos olvasás lehetősége is; más adatok a felolvasásra és szóbeli közlésre vonatkoznak. Ami a kolostori irodalomban szóbeli közvetítés, az mindössze egy-egy intelemben s aposztrófokban hagyott nyomot, de sem a szöveg könyvstílus jellemét, sem a közvetítés személyeken voltát nem befolyásolta.

10. Előírások, leckék és szabadolvasmányok — kellő fenntartással és a megnevezések megfelelő fogalmi kitágításával: e három főtípus rendjében tekinthető át kolostori irodalmunk változatos anyaga. Az elsőbe sorozhatók: a regulák, szerzetesi tanítások, ordináriumok és naptárak; a másodikba: az

ájtatossági szövegek (breviáriumok, imádságok, stb.); a harmadikba: mindenfajta épületes olvasmány, akár fejtegető (beszéd, tanítás, elmélkedés, értekezés), akár elbeszélő vagy megjelenítő közlemény (passio, siralom, legenda, példa, látomás). Az „előírások“ szövegtípusát illetőleg megjegyzendő, hogy tévedés volna e „szabályokon“ valami rideg előírásokat, olvasmánynak nem tekinthető paragrafusokat érteni. A breviáriumi olvasmányok lényegileg az imádság fogalma alá foglalhatók. A Bécsi-, Münchener- és Apor-kódex breviárium-típusú kódexek; magyar szövegüket valószínűleg nem a szentírásból, hanem breviárium-előző szerkönyvekből fordították. *Teljes bibliafordításunk a középkorból nincs.* Feltűnő, hogy a Jordánszky-kódex csak oly ószövetségi könyveket fordít, melyek a Bécsiből, a Döbrentei-kódex pedig csak olyanokat, melyek mindkét előbbiből hiányoznak. A többi kódexekben is vannak evangéliumi szakaszok. E ponton nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy régi szövegek továbbhagyományozásáról van szó, s nem minden esetben új fordításról. — Az imádságok közt verses alakúak is vannak. Érdekes, hogy ami világi vers kódexben található, az imádságos tartalmában maradt fenn. Magyarázata az, hogy imádságos kódex világiak kezében is volt. Az imát jellemző lelki diszpozíció fejlett fokozottabban irodalmi jellegűvé a harmadik szövegtípus, a szabad olvasmányok csoportjában (prédikációk, stb.). Itt már a szöveg által a szerző és olvasója közt valódi irodalmi érintkezés viszonya létezik. — Tervszerű és teljes prédikációs kódexünk csak egy van: a Karthausi Névtelentől származó Erdy-kódex; egyébként a prédikációk vegyes tartalmú kódexekben maradtak fenn. Az értekezések, elmélkedések tárgya sokféle: a mennyország örömei, a Pater Noster magyarázata stb. Ezek latin eredetijének szerzőit nem mindig ismerjük; kódexeink sokszor tévesen utalnak forrásukra. A szabad olvasmányok másik csoportja történettel, példával tanít. Egyébként e passiókban és Mária-siralmakban, mint az evangéliumi elbeszélés kiegészítéseiben a vallásos képzelet ugyanazon sugalmi működnek, melyek a középkor gazdag legenda-irodalmát teremtették meg. Teljes, az egész egyházi évre szóló legendárium az előbb említett Erdy-kódex; egyedülálló abban is, hogy a magyar szentek legendáit — az egy Margitról szólót nem számítva — csak ebben olvashatjuk. Az itt említett s még szóbajöhető szabad olvasmányok gyakori betétei: a példák. Eredetük távoli és sokféle (ókori írók, szentírás, természetrajzi könyvek, stb.). A példák: egészükben a szerzetesi szabályok és tanítások illusztrációi. Vannak épületes és igazoló példák. Az előbbieket a világtól való elszakadásban erősítik meg a szerzetest; az utóbbiak valamely hittétel vagy állítás érvényét mutatják ki. Mindezekben olykor humor is akad. Az igazoló példák közé sorozhatók a látomások is.

11. A kolostori irodalom valódi, kézzelfogható hagyatéka azonban az egyes kódexek. A korábban tárgyalt XV. századiakat itt már nem számítva, a ferences kódexek száma: 17; közöttük hét az óbudai klarissza-kolostor számára készült. Tartalmuk általánosságban a fentebbiekben jelzett csoportokra különül, mint kódexegységek azonban vegyes szövegűek. A domonkosrendinek tartott kódexek száma is: 17 s bennük több mint huszonöt kézírása figyelhető meg. Valószínű, hogy ez emlékeket a margitszigeti apácák számára másolták. De bármint áll is, a dolog, bizonyos, hogy *apácakolostoraink közül a margitszigeti volt a középkori magyar irodalom legerősebb és legtermékenyebb központja.* A margitszigeti apácák legerjedelme-

sebb könyve a hatszázhuszonöt nyomtatott lapot kitevő Érsekújvári-kódex. Közleményei közül legnagyobb a Sövényházi Márk kézírásában ránk maradt Alexandriai Sz. Katalin legendája. Nem eredeti szerzemény. Egy legendánk magyar veresőjét a Mátyás-féle renaissanceban is képviselt új platonizmus költőjétől már megérintettek kell-e tartanunk: az egyelőre még nem látszik eldöntöttnek. E mű a magyar formaművészet legnagyobb teljesítménye e korban. Ismeretlen szerzője a Névtelen Karthausi mellett kolostori irodalmunk legkimagaslóbb alakja. A két kolduló szerzetesen kívül a premontrei, pálos és karthausi rend tagjai vettek részt magyar könyvek írásában. Szellemi hagyatékuk idetartozó részéből fejlődéstörténetileg legjelentősebb alkotás az *Érdy-kódex*. A nyomtatásban több mint ezer lapnyi kódex nem egy kolostor megrendelésére és használatára készült, hanem egy kiváló tudós egyéniség szabad elhatározásának, irodalmi ihletének szülötte (1527). *Latin előbeszéde az első tanuságtétel irodalmunkban a nemzeti nyelvnek hasznos és szükséges volta mellett*. Nyelve a szlavóniai magyar nyelvjárás sajátosságaira vall. Nem egyszer kezdi előadását ihletért való esedezéssel s jelzi a szép olvasmány hatását is. Nem ragaszkodik a latin szöveg betűjéhez; előadásában érvényesül az élő beszéd hanghatása. Az író személyéről — sajnos — jóformán semmit sem tudunk. Magvas, izmos stílusa egy középkori Pázmány Péterre emlékeztet. Érdekes, hogy már Luthert és a huszitákat is említi (elítélőleg). A Grande Chartreuse vidékéről adott leírása mint a regényes tájkép primitív példája érdemel figyelmet. Remete Sz. Antal „kihozásáról“ szóló legendája a legfantasztikusabb olvasmányok egyike. Sz. László és István legendájában voltaképpen magyar történetet ír s így e legendáiban történetírásunk legelső magyar nyelvű termékeit üdvözölhetjük; nyelvükben pedig a magyar történeti stílus első zsengéjét. Az áttekintés további részletei szintén azt mutatják, ami az eddigiekből is világos, hogy középkori irodalmunk szelekciója a misztika érvényesülése mellett részben már szépirodalmi jellegű, mert szívesen választ oly szövegeket, melyek a vallásos tanítás fonalán függenek össze, de a kedélyt s képzeletet önerejükől is képesek foglalkoztatni.

12. A magyarnyelvű kódexek irodalmi nyelvét elsősorban nagymérvű latinizmusai különböztetik meg a mindennapi előbeszédtől. E kezdetleges állapotban minden gond az egyes szó visszaadására irányul. Szövegezési terv nincs, azt rátukmálja az íróra a latin. Szerkezeti sablonok: az „egyeztetés“, az igehasználat latinizmusai, az ablativus absolutus s a körmondatosság a nevezetesebbek; gyakori a passzívum, az infinitivusos szerkezet, a felszólító vagy feltételes mód latinos használata s a kötőszós módszer. Valóban nem volt könnyű olvasni, főképp felolvasni a középkorban. Fordítóink e korban nem öntudatos stiliszták, esztétikai szándékok távolállnak tőlük. Ami újság, etilisztikai érték fordításaikban található, az naiv tulajdonuk. A felsorolt jellemző sajátosságok, valamint egyes áthidaló szók gyakori ismétlése: nem egyszerű formátlanság, hanem hajlam és diszpozíció a *halmozás* iránt. Ez, mint legáltalánosabb formája e kezdetleges irodalmi nyelvnek, különösen a divina dulcedo (= a mennyei édesség) kifejezésre juttatásában végzi a maga telhetetlen erőfeszítéseit. A divina dulcedo egyik főtípusa s legfőbb foka a mennyei jegyessel való egyesülés misztikus gyönyörűsége. Mindez a „*halmozás*“: a *rajongás natv stílképlete*. Ezzel a lírai, misztikus lelkeséghez illő rendszerrel szemben racionálisabb alapú, a szkolasztikus gondolatmenetet jellemző kép-

letek: az előszámlálás, felsorolás és részletezés halmazatai. Az egynemű halmozatosság formáin kívül az ellenkezések halmozása is figyelmet érdemel. Az antithesis, a dialógus és a disputa tartoznak ide. Nem hiányoznak azonban az ellenkező stilisztikai hajlam jelenségei sem. A tömör szerkesztés bizonyos szentenciózus stílusnak sajátja. Velős mondások elég szép gyűjteménye állítható össze kódexeinkből. — A magyar versidom irodalomelőtti, népi formáit nem ismerjük; visszakövetkeztetéssel annyit mondhatunk, hogy a versrendszer hangsúlyos nyomatékozáson alapult s valószínűleg csak ereszkedő ritmusmenetet ismert. Nincs kizárva magyar formaelőzményből való eredete az ú. n. ősi nyolcasnak, a négyüteműek közül talán a tizenkettesnek, de valószínű, hogy ezek szabályozása sem ment latin hatás nélkül. Végeredményképen megállapítható, hogy *egész kolostori irodalmunk műformáival együtt nem egy idegen műveltség nyers átvétele, hanem két műveltségi tényező egyeztetése és összeolvadása. Egyik a világi magyarság gazdag spontaneitása, nyelv- és formahagyománya, másik az egyházi latinság szelleme, évezredek irodalmi gyakorlattal megszabályozott nyelv- és gondolatformái.*

*

Bár a fentebbi kivonatszerű ismertetés bizonyára csak fogyatékos képet nyújt az egész mű mély tanulságairól és a fejlődésrajz részleteinek szépségéről, azt talán sikerült megéreztetnie, hogy az új szempontú rendszerezés mily logikus okfejtéssel származtatja irodalmi műveltségünk gyökereit a hazai középkori szellemi tényezők összehatásából. Az is kitűnhetett ez áttekintésből, hogy az irodalmi viszonyfoglalmon alapuló tárgyalásmód a gyakorlatban nem oly elvont jellegű, mint az első pillanatban látszik s az önelvűség és tárgyi hűség elvszerű alkalmazása csakugyan biztosítéka a szintézis belső egységének és történeti igazságának, mint ahogyan az elvi alapvetés ígérte. A gyakorlat tehát igazolta az új irodalomtudományi gondolatrendszert. Az első kísérletre ez természetesen csak oly kiváló tulajdonságok birtokában sikerülhettek, a minőknek e nagybecsű munka létrejötte köszönhető. A legaprólékosabb részletre is kiterjedő tárgyismeret, nagy, szinte intuitív képesség az irodalmiságot befolyásoló tényezők és összefüggésük fölismerésében, kiváló fogékonyság az egyes mozzanatok értéke és fejlődésbeli jelentősége iránt, mesteri hozzáértés az anyagrendezés titkaiban: ime néhány oly vonás, melyek a kompozíció eredetiségét magyarázzák; szerencsésen egészíti ki őket a kodifikáló szabatoságú, egyéni zamatú, objektív előadásmód, amely ugyan nincs hijával a tárgyszeretettől áthatott melegségnek, de sohasem téved a stíloromantika útjaira s a mélyebben járó kapcsolatok feltárásában is mindig a tudós határozottság benyomását kelti. A részletek bemutatása mindezt még fokozottabban igazolná, de a tárgyi ismeretek dolgában is sűrített előadású műből — sajnos — lehetetlen minden újszerű megállapítást vagy meglepő szakaszt felsorolni. Nem hallgatható azonban el a könyvnek egy különösen becses és feltűnő vonása. Ez pedig az a bámulatosan egyensúlyozott tudós figyelem, mellyel a szerző a magyar irodalmi műveltség alakító erőinek szerepét fennakadás nélkül nyomon kíséri. Az a megállapítás, hogy kódexirodalmunk lényegében a középkori egyházi latinság függvénye, eddig sem volt előttünk titok; az is természetes adottság volt, hogy a magyar szellemiség hagyományainak is kellett alakító szerepének lennie, de hogy e kettő eredőjében, főképp

a második erő nyomai mely pontokon s (érzékkelhető alakban megjelölve) mily mértékben érvényesültek, ennek megvilágítása Horváth János intuitív élességű tárgyszemléletének dicsősége.

Legyen elég a részben a kitűnő munkának arra a fejezetére hivatkozni, mely a kolostori irodalom stílusának jellemző sajátosságairól szól. A tétel nagy alaposágú fejtegetéséből kiderül, hogy a latin példa nevelte ugyan bele a kezdetleges magyar irodalmi nyelvbe a halmozásban jelentkező parallelizmus ösztönét, de azért honosodott meg oly könnyen a maga irodalmibb, nagyarányúbb változataival, mert e sajátosság a magyar nép ősi szöveghagyományaitól sem volt idegen s így a latintól felnevelt párhuzamosító hajlam hamarosan rátalált saját anyagára s azzal kezdte kielégíteni magát. Az talán nem szorul külön említésre, hogy mint egyébkor, e helyen is a pompás példák egész sora szemlélteti a megállapítás igazságát.

A magyar tudományosság büszkén könyvelheti el a tudós rátermettségnek e munkában nyert eredményeit s bizalommal várhatja a folytatást.

Baros Gyula.

Bessenyei György: Tarimenes utazása. Kiadja az V. ker. m. kir. állami Berzsenyi Dániel-realgimnázium ifjúsága. Budapest, 1930. Athenaeum. 438 l. Könyvvárosi úton nem kapható.

Egyik budapesti középiskolánk ifjúsága már másodszor folyamodik a könyvkiadásnak az Aurora-korszak óta szokatlan formájához: részben maguk a diákok, részben az iskolával kapcsolatban levő lelkes irodalombarátok közt összegyűjtött pénzzel lehetővé tették egy eddig hozzáférhetetlen irodalmi érték közkinccsé válását. Természetesen az egész nem képzelhető egy lelkes, odaadó irodalomtanár irányító munkája s az ő kezére járó igazgató megértő támogatása nélkül. Vajthó László tanár „Tájékoztató”-ából megtudjuk, hogy a jelen kiadás a műnek a Magyar Nemzeti Múzeumban levő teljes másolata alapján történt, a szintén a Múzeumban levő V. könyv eredeti kéziratával való összehasonlítás után; továbbá figyelembevették a Sárospatakon meglévő III. könyv másolatának eltéréseit s a jegyzetekben közlik. A kiadás teljesen szözszerinti, csak a helyesírást írták át a mai szerint, mivel a másolatok az eredetitől úgysis eltérnek a helyesírásban s még önmagukban sem következetesek. Így a kiadás a szakembereknek és a művelt nagyközönségnek egyaránt megfelel, különben is elsősorban az utóbbinak szánták.

Lássuk a regény tartalmát, bár előre hangsúlyoznunk kell, hogy a főérdekeség nem a cselekvések, hanem a gondolatok bonyodalmányában van. Tarimenes egy falusi környezetben nevelkedett, de széplelkű ifjú nevelőjével, Kukumedoniásszal, a sekélyes műveltségű, korlátolt gondolkodású iskolamesterrel tanulmányútra indul. Először Pucufalvára jutnak el, itt Kantakucinál, a kiábrándult szkeptikusnál és agnosztikus böleselőnél érdeklődnek a lét nagy kérdései iránt. A merő tagadás, a „nihil” természetesen nem elégíti ki őket, tovább utaznak és eljutnak Totoposzba. Itt Arténis királynő uralkodik, böles tanácsadóktól körülvetten, a felvilágosodás szellemében, teljesen népének élve. Itt találkoznak Kirakadesszel, a természet tanulatlan fiával. Ez a vadember egyáltalában nem akarja értékelni Totoposz fejlett kultúráját, intézményeit és erkölceit, a természetet többre becsüli az emberi műveltség minden alko-

tásánál s gúnyos lenézéssel fordít mindent visszájára. Mintegy az ő ellenlábasa Trézéni, Arténis egyik főtanácsosa, az emberi kultúra áldásait is elismerő, derült életfelfogású bölcselő; éppen magas állásánál fogva egyik elősegítője, hogy Totoposz lakossága a földön minden emberi gyarlóság mellett még egyáltalában elérhető relativ boldogságban él. Később Tarimenes megfigyeli a királynőtől összehívott országgyűlés vitáit. Elsősorban a dolgozó nép ügyében hoznak törvényt. Meghatározzák a terheket, végetvetnek a „vitézi rend“ (nemesség) minden önkényeskedésének. Majd az állam és egyház viszonyára vonatkozóan vitáznak sokkal gyökeresebb újításokról. Az egyházat az állam alá rendelik, az uralkodó, a főpap, az egyházi vagyont elveszik, a papokat az állam és község fizetik, nincs államvallás, a vallás magánügy (nyilvánvaló belső ellenmondások!). Közben a különféle felekezetek képviselői a vad Kirakadest meg akarják téríteni, mindegyik saját vallásának egyedül üdvözítő voltát hangoztatva s ezzel a természet egyszerű fiának fogalmait teljesen összezavarják. Végül Trézéni oldja meg a kérdést, teljesen az indifferentizmus szellemében: az igaz vallásosság jó cselekedetekben áll, nem a szertartásokban és külsőségekben. — Később az országgyűlés a nemesség földbirtok-viszonyairól határoz. A földkérdést nagyjában hűbéri alapon rendezik. A birtokokat elidegeníthetlenné teszik, csak az ingóval rendelkezhetik a tulajdonos, viszont a birtokok nagyságát korlátozzák. Végül a bűnök büntetéséről határoznak az enyhítő és súlyosbító körülmények tekintetbevételével. — Egy — Arténis kertjében rendezett — ünnepélyen Tarimenes megismerkedik egy előkelő totoposzi ember leányával, Tomirisszal, levelezni kezd vele. — A szomszéd ország királya, Buzorkám, a családi leszármazás jogán magának követeli Arténis országát. Buzorkám országa, Jajgádia, szöges ellentéte Totoposznak. Míg az utóbbiban az „egy mindenkiért“ elve uralkodik, addig az előbbiben a „milliók egy miatt“ elve érvényesül. Természetes, hogy a deszpotizmus alatt élő, butaságban nevelt nép azt sem tudja, miért harcol, hiányzik a hazafiság, a szent ügyért való lelkesedés, így Arténis seregei a többségben levő jajgádiai hadakat megverik, a zsarnokot elfogják s az országot — mint nemeslelkű felszabadítók — alkotmányos királysággá teszik, de nem bántják önállóságát. Tarimenes is kitüntette magát. Csak egy nagy akadálya van Tomiris keze elnyerésének: a felekezeti különbség. Lelküismereti aggodalmait eloszlatja a Tomiris-sugalmazta megkülönböztetés hit és vallás között. A hit egyéni, a lélek mélységébe vág, a vallás társadalmi jelenség, dogmák és külsőségek sorozata. Ha valaki változtatja vallását, hite azonos maradhat. Így nyugodt lélekkel felveszi Tomiris vallását s Arténistől megajándékozva, feleségével visszatér hazájába.

Ebből a vázlatos tartalomtól látnivaló, hogy a regényből hiányzik az igazi bonyodalom. Nem eleven emberek, hanem nézetek, nem érzelmi, hanem értelmi jelenségek állanak előtérben. A fenti tartalom csak érinti, de nem részletezi az eszmék ezen harcát; ez azonban nem lehet érdektelen még a mai a Bessenyei korával szöges ellentétben álló anti-intellektuális kor olvasójára nézve sem. Amit Bergson mond a matematikáról: a legelvontabb tudomány s mégis minden pillanatban alkalmazható a valóság tényeire, nagyon jól illik a Tarimenesre is. Állandóan a magasban járunk, hűvös elvek és eszmék körében, s mégis, ma is, érezzük elevenségüket, sőt elevenünkbe-vágásukat.

Teljesen elhibázott értékelés volna, ha valaki a Tarimeneset a poétikai

kézikönyvektől mintaszerűen említett regényekhez mérné. Még az ú. n. utazási regények közt is szinte egyedül áll. Egyik értéke abban van, hogy egy tépelődő lélek tükre, nemcsak az egyetlen magyar állambölcseleti regény, hanem az első magyar én-regény is, csakhogy az „én“ elrejtőzik több szereplő árca mögé. Amint az ifjú Eötvös A karthausi több alakjában megmutatkozik, amint Ádám és Lucifer mögött egyaránt Madách lappang, úgy rejtőzik Bessenyei nemcsak Tarimenes és Kantakuci, hanem a regény több, sokszor csak egy ízben fellépő szereplője mögött. Csak Kukumedóniászhoz méltó nagyképi szörszálhasogatás volna, ha a nézetek, gondolatok eme hullámlásában következetességet keresnénk. Bessenyei éppoly soha meg nem állapodó lélek, mint Széchenyi és Madách. Az igazságkeresés az értékes s a küzdelem az élet lényege — ezt a Lessing és Madách-féle meggyőződést már Bessenyei is hangoztatja.

Viszont tarthatatlan az az álláspont, amely Tarimeneset mindenáron kulcs-regénnyé akarja tenni. Itt maga a szerző okozta a félreértést, amikor a „Világosítás“-ban kijelenti, hogy a regényben Mária Terézia uralkodásának akart örök emléket állítani. Azonban, ha Mária Terézia Arténissel azonos, akkor nemcsak művészileg, hanem „állambölcseletileg“ is idealizált alak, olyan, amilyenek Bessenyei szerette volna, hogy legyen. Hiszen Arténis nem abszolút uralkodó, hanem alkotmányosan kormányoz s ahol Jajgádiáról van szó, ott Bessenyei éppen a meghódított „tartomány“ és „gyarmat“ módjára kezelt Magyarországra gondol félre nem érthető célzással. Elhiszük, hogy a bihari remete örökös nosztalgiával gondolt vissza fiatalsága napjaira s abban is lehet valami, hogy egy Ferenc korában élő „illuminátus“ magyar ember úgy tekint vissza Mária Terézia korára, mint valami jajgádiai pária tekintett Totoposz boldog lakóira. Mindenesetre: Arténisben sok van (és még több nincs) Mária Teréziából. Azonban teljesen megokolatlan Tomirisnak Delfinnel, a táncosnővel való azonosítása. Azt pedig, hogy Buzorkám és Jajgádia azonos Nagy Frigyesel és Poroszországgal, már eleve valószínűtlen, hiszen a Voltaire-rajongó Bessenyei Voltaire barátjával szemben ennyire elfogult és tényeket hamisító nem is lehetett. Am, aki a regényt figyelmesen végigolvassa, nem is állíthat ilyent. Buzorkám egyszerűen Arténis ellenlábasa: afféle keleti kényúr (a „kám“ végződés is erre mutat), a jajgádiai állapotok rajzának semmi köze a türelmes és felvilágosodott Nagy Frigyes Poroszországához. Legfeljebb a háború megindításának ürügye emlékeztet Nagy Frigyesre, egyéb semmi.

Aki a felvilágosodás korának lényegét meg akarja ismerni, keresve sem találhatna erre alkalmasabb könyvet Tarimenesnél. Descartestól Diderotig minden jeles gondolkodó eszméi fel-felcsillannak előttünk, sokszor talán másodkézből átvéve és Bessenyei sajátos egyéniségétől átszűrten. Ez az egyéniség még kibélyegzettebben jelenik meg előttünk a regény olvasása után, mint amennyire eddig ismertük. Itt is nyilvánvaló, mennyire osztozott Bessenyei a magyar közélet akkor élő számos kiválóságával abban a sajtáságos kettős álláspontban, amely a rendiség kérdésében tudni sem akar változtatásról, ellenben a lelkiismeret és gondolat szabadsága tekintetében elmegy a legszélsőbb indifferentizmusig. Berzeviczy Gergely mögött nagyon kevesen álltak a jobbágság kérdésében s éppúgy felzúdulnak felsőbükki Nagy Pál ellen, mikor az országgyűlésen szerényen csak a jobbágyok helyzetének enyhítéséről mer szólni, mint ahogy a totoposzi rendi gyűlésen barátságosan figyelmeztetik a

radikális Tenédit, hogy túllőtt a célon. A regény itt néhány évvel megelőzte a valóságot!

Teljesen tisztázta a regény Bessenyei életének egy kényes kérdését: meggyőződésből lett-e katolikussá. Erre Tarimenes minden sora nemmel felel. Itt csak néhány fontosabb helyre utalunk. Ott, ahol a felekezetek képviselői küzdenek Kirakadesért, indifferensnek mutatkozik, vagyis azt hangsúlyozza, hogy a vallásokban az az értékes, ami közös, nem pedig az, ami elválasztja őket (165. l.). Ha már okvetlen kell választani, a legkényelmesebb a kálvinizmus (171. l.). Nagyon valószínű, hogy lelkiismereti aggodalmait a Tomiris levelében kifejtett finom megkülönböztetés oszlatta el hit és vallás között (420. l.). Nyilvánvaló, hogy a deista és indifferens Bessenyei könnyen túltette magát ezen a kérdésen, amely csak a mi korunkban látszik annyira kényesnek és jellembevágónak.

A művelt olvasó — ha sikerül túltennie magát a stílus nehézségein — fokozódó érdeklődéssel fogja végigolvasni a könyvet, még akkor is, sőt éppen akkor, ha nincs a szerzővel egy véleményen. Amilyen hálások vagyunk a kiadók önzetlensége iránt, éppoly vágygal tekintünk egy teljes, kritikai Bessenyei-kiadás elé!

—i —ó.

Béla v. Pukánszky: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn. Erster Band. Von der Aeltesten Zeit bis um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Münster in Westfalen. 1931. 530 l. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung.

Ez a könyv első kísérlet, hogy német nyelven bemutassa a történeti Nagymagyarország német irodalmának fejlődését és a magyarországi németek szellemi kultúráját. Ez utóbbi egyrészt a birodalmi német kultúrában gyökerezik, mert a magyarországi németek saját kultúréletüknek biztosítékát mindig németországi rokonaikban látták, de gyökerezik másrészt a magyarsággal való politikai, szociális és gazdasági közösségben is. Ebből a kettős származásból adódik a magyarországi németek kultúrmunkájának történelmi küldetése: a magyarság és németiség közt szellemi kapcsolatot teremteni. Irodalmunk története mutatja, hogy a magyarországi németek mind jobban tudatára ébrednek ennek a történeti hivatásuknak. Új utakat nyitnak a német kultúra számára, hogy ez hathatatosan Magyarországra. Ez a könyv a német anyanéptől földrajzilag, államilag, történetileg elkülönített kisebbséggel foglalkozik, így bevilágít a kisebbségi probléma történetpszichológiai fejlődésébe, ami ma német és általános európai szempontból a legégetőbb kérdésekhez tartozik.

Bleyer Jakab előszava szerint a német kultúrmunkának Magyarországon mostoha a sorsa, a német és magyar történelem rövidlátóan agyonhallgatja, pedig legalább a magyar megemlíthetné, hogy tudománya díszépületeihez német honfitársai adják a díszet nem járó, de annál fontosabb alapköveket. Nem akarunk Bleyerrel vitatkozni, de mi ezt másként látjuk.

A Magyarországi német irodalom mindig jelentős része volt a magyar szellemi életnek is. Már első irodalomtörténeteink, Cvittinger Dávid, Wallaszky Pál a magyar irodalomhoz számítják a Magyarországon írt nem-magyar nyelvű termékeket is. Toldy Ferenc, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt nem veszi ugyan figyelembe a magyarországi német irodalmat, de Szinnyei József írói lexikona és Szabó Károly bibliográfiája nagy figyelemre méltatja.

A magyarországi germanisztika alapítója Heinrich Gusztáv volt. Petz Gedeon, Schmidt Henrik meg Bleyer Jakab és mások következnek utána. Pukánszky Béla magyar ember, a budapesti egyetem magántanára; ezzel a magyar nyelven már előbb megjelent munkájával egész ismeretlen világot ás fel. Hogy mekkora szorgalommal dolgozta fel a rengeteg kulturhistóriai érdekességet, arról fogalmat lehet alkotni abból, hogy az 530 oldalas könyvhöz 80 apróbetűs oldalon sorolja fel forrásmunkáit. (Középfelnémet és latin idézeteit német fordításban is kellene adnia, mert bár a munka elsősorban a tudományos világnak szól, témája mégis érdekli az intelligens laikusot.)

Néhány érdekes adata. Mivel a magyarok megtérítése német, elsősorban bajor papok és legelső sorban Pilgrim passai püspök műve, valószínű, hogy István király nevének megválasztásánál a passai püspökség védőszentje, István vértanú volt a példa. (10. l.) — A magyar öltözet és hajviselet a középkori magyarországi német városokban szigorúan tilos volt. Az ez ellen vétőket az erdélyi szászok még az oltári szentségtől is eltiltották. (46. l.) — Chypenwerger osztrák népénekes (1437—39 közt) a németekre panaszkodó magyarok szájába adja e sorokat:

wir wellen chainen deutschen hie habn
wir wellen se ansz dem land hie jagn,
wir sein allzeit mit in ser uberladen. (97. l.)

A bécsi egyetemet alapításától (1366) a mohácsi vészig ötezer magyarországi diák hallgatja. (109. l.) — A mohácsi vész után Luther Mária magyar királynőnek ír négy vigasztaló zsoltárt: Vier tröstliche Psalmen an die Königin von Ungarn. 1526. (115. l.) — Wienben már Luther előtt prédikált Kaltenmacher szerzetes a bűnbocsátó cédulák ellen és ugyanott a franciskánusok majdnem minden templomban a reformáció tanait hirdették. (128. l.) — Sopronban is először franciskánus szerzetesek prédikáltak a katolikus dogmák ellen. (130. l.) — Valentinus, brassói könyvkereskedő 1543-ban az új gimnáziumi könyvtárnak 312 forintért szállított könyveket. (148. l.) — Mandel Kristóf (1536) az első zsidó író a magyarországi németek közt. (172. l.) — Gorgias János brassói gimnáziumi igazgató Veriphantors Betrogeney Frontalbo c. regénye (1670) a legrégebb németnyelvű neveléstani regény. (345. l.)

Pukánszky értéke szemünkben, hogy magyar kultúrát hirdet a nyugatiak számára is érthető világnyelven. Szívesen vennők, ha hőseit szembeállította volna a magyar irodalommal és a kölcsönhatásokat nemcsak szórványosan mutatná ki. Témája olykor annyira elragadja, mintha nem is magyar embert, hanem kizárólag a németekkel szimpatizáló írókat olvasnánk. Mikor a szepesi elzalogosított városokról írja, hogy javukra vált az elzalogosítás, mert a magyarok kezében maradt városok falvakká süllyedtek (22. l.), a témában valószínűleg igaza van, de a magyar olvasó méltán elvárhatná, hogy valami enyhítő körülménnyel, magyarázattal szolgálja. E könyv olvasása után a külföldi jogosan kérdezheti, hogy miért mutogatjuk mi az idegeneknek fővárosunkat oly büszkén, holott azt németek építették; Budán városbíró a középkorban csak az lehetett, aki bebizonyította, hogy négy őse német volt; a magyar ember tanúsága bíraskodásnál csak akkor bírt érvénnyel, ha a németek is igaznak mondták; Pesten háztelket csak német polgár vásárol-

hatott stb. (38—39. l.) Hogy az ilyen „tárgyilagosság“-ot mennyire kihasználják ellenünk, abból kaptunk már leckét, mikor a háború előtti térképeink a nemzetiségeket oly hüen feltüntették, hogy ezzel ellenségeinknek előre felrajzolták a mai Csonkamagyarország határait. Pukánszkynek ezer alkalma lett volna könyvében rámutatni a magyar kultúra eredményeire és a nagy nehézségekre, melyekkel állandóan küzdenünk kellett. Sohasem említi, hogy a leírt németajkú írók mellé mindig sokkal elsőbbrangú magyart tudunk tenni. Minden sovinizmus nélkül megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalom sokkal számottevőbb, íróink világirodalmi viszonylatban is sokkal kimagaslóbbak, mint a magyarországi németeké, vagy akár az osztrákoké, holott ezeknek a német világnyelv sokkal nagyobb előnyt biztosít, mint a mi elszigetelt nyelvünk.

Pukánszky a magyar helységeket soha sem említi magyar nevükön, hanem mindig csak így: Ofen, Pressburg, Leitschau, Bartfeld, Kaschau, sőt a színmagyar Kolozsvár is csak Klausenburg. Ha már nagyon udvariasak akarunk lenni a németekkel, kitehetjük a magyar városnév után zárójelben a németet, de Pukánszky még fordítva sem teszi. Elég, ha egy faluban a toronyőr német, a németek azonnal német nevet adnak a falunak.

A könyv a *Deutschtum und Ausland; Studien zum Ausland-deutschtum und zur Auslandskultur* 34—36-ik köteteként jelent meg.

Szabó István Andor.

Mai Magyar Múza. *Vajthó László szerkesztésében kiadja a Könyvbarátok szövetsége.* Budapest, 1930. 176 l. Kir. M. Egyetemi Nyomda.

Vajthó László anthológiáját szidja az, aki nem került bele: mert nem került bele — és szidja, aki belekerült: mert nincs megelégedve a méltatással; az egyes politikai pártok tagjai azért szidják, hogy miért vette be az ellentétesen gondolkozó, tehát hazaáruló politikai meggyőződésű költőt; az egyes irodalmi irányok pedig azért, hogy az anthológia szerkesztője miért vette be a saját alsó határon mozgó költőit és miért nem az ő alsó határon mozgó költőiket, és így tovább. Amint halljuk, Vajthó László meg akarja írni egy anthológus panaszait a halavány holdnál. De tréfán kívül: az anthológusnak nehéz a sora. Be kell vennie gyűjteményébe minden irodalmi társaságnak, minden lapnak, minden világnézetnek költőit. Tekintettel kell lennie a neves kritikusra. Ha ma Babicsról akar valaki írni, hivatkoznia kell Schöpfung Aladárra, vagy Császár Elemérre, vagy a kettő között Pintér Jenőre. A mult íróiból könnyebb anthológiát szerkeszteni, mint e nyugtalan évtizedek megoldatlan problémái közepette a harcos jelenből. Az anthológusnak nem az a célja, hogy saját ízlését kövesse, hanem, ha a mai irodalom tiszta tükrét akarja adni, a szétszakadt nemzet minden pártjának képviselőiből kell vennie. Aki anthológiát szerkeszt, bizonyos idő múlva olyan lesz, mint aki körhintán ül: elszedül, minden egybefolyik előtte — nem tudja az értéket megkülönböztetni az értéktelentől.

A különféle irodalmi és politikai pártok közepette nekünk higgadt álláspontra kell helyezkednünk az anthológussal szemben. Megállapíthatjuk, hogy Vajthónak sikerült az anthológia-szerkesztés körhintáján megőriznie tisztánlátását. Meg kell állapítanunk, hogy teljes jóhiszeműséggel mindent megtett, amit lehetett, sőt az udvariasságban talán kissé túl is ment a rendes határon. Ha könyvét egybevetjük Pintér Jenő és Sajó Sándor közös anthológiájával,

feltűnik, hogy a régebbi anthológia sokkal szűkebb marokkal osztogatta a halhatatlanságot, viszont Vajthóé nemcsak sokkal bővebb, hanem változatosabb és kiállításában is remekmű.

131 költőt szerepeltet (köztük 11 nőt), egy-egy kritikusából — 51 kritikustól — vett ismertetéssel, egy-egy legjellemzőbb költeményével, a költő fényképével és eredeti aláírásával. Képzelnék csak el azt a nagy munkát, míg összegyűjtötte és kiválogatta a ma élő költőket, aztán verseikből és kritikusaikból a legjellemzőbbeket! Elismerést érdemel ez a nagy szorgalmat, szakismeretet, ízlést követelő munka.

Hogy a százharmincegy költő közül kit nem vettünk volna be, erre nagyon nehéz felelni. Hálátlan dolog ilyen darázsészekbe belenyúlni. Száz év múlva mosolyogni fognak azon, hogy kit tartunk ma kortársaink közül igazi költőnek és kit nem. Petőfi jó ideig hiába keresett kiadót versei számára, a Honderű 1847 február 9-i száma szerint pedig Hiador munkái a *divatos* Petőfi verseinél jóval főnnebb állanak! — Azt azért mégis megmondhatjuk, hogy a cikkünk elején említett kifogásokat leginkább e költők ellen hallottuk: Balázs Béla (mert színmű- és prózaíró, de annyi verset, mint ő, minden művelt ember írt), Bródy László, Fenyő László, Komlós Aladár, Lovász Pál, Migrai József, Mollináry Gizella, Simon Andor, Török Sophie. Ezek közül bizony legtöbbször nevét még korai volt hangzatossá tenni az anthológiában.

Külön dicséretet érdemel az Egyetemi Nyomda, hogy külön képet rajzoltatott minden egyes költőről. A különböző festőművészekről készített arcképeknek szép, egységes a stílusa. Legjobban sikerültek a következő arcképek: Madai Gyula, Mécs László, Telekes Béla. Kevésbé sikerültek ezeké: Áprily Lajos, Gyökössi Endre, Havas István, Kis Menyhért, Laczkó Géza, Lampérth Géza, Némethy Géza, Rédey Tivadar, Sik Sándor és Szász Károly. — o —.

A Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei. V. kötet. Szerkesztette Törös László. Nagykőrös, 1930. 232 l. A Nagykőrösi Arany János-Társaság kiadása.

Irodalomtörténeti vonatkozású cikkei: Bárd Miklósné: Barátságunk Rákos Jenővel; Kozma Andor: A löbi gazda (vers Vargha Gyuláról); Göde Lajos: Emlékezés görzsönyi Vargha Gyula felett; Horváth József: Emlékezés Vargha Gyuláról (vers); Dezső Gyula: Arany János Fülemilije vonatkozással a magyar szokásjogra; Pethes Béla: Szemelvények a jelenkori erdélyi költők műveiből; Gulyás József: Szász Károly néhány zsoltár-átdolgozása; Tantó József: A magyar nép jelleme Arany János költészetében; Olasz Imre: Tomori Anasztáz; Farkasfalvi Kornél: Bizalmas feljegyzések Kassai Vidorról; Osváth Ferenc: Mentovics Ferenc; Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora.

A Nemzeti Színház és Kamara Színházának Zsebkönyve. Szerkeszti: Mészáros Sándor László. 1931. Második évfolyam.

A zsebkönyv hasznos és hiteles forrása a Nemzeti Színház történetével foglalkozó szakíróknak. Csathó Kálmán Magyarország kormányzójáról, mint a Nemzeti Színház patrónusáról, ír benne; Herczeg Ferenc szellemes ötleteket és idézeteket közöl; Hevesi Sándor megírja a Kamara Színház történetét; Szász Károly Fáy Szerénáról, Galamb Sándor a Nemzeti Színház 1892. évi

bécsi vendégjátékáról emlékezik meg; Turchányi István Odry Árpád színészi arcképét vázolja; Bálint Lajos a modern képzőművészetek és az új színpadi törekvésekről értekezik; Rexa Dezső Nemzeti Színházi anekdotákat beszél el; Nagy Adorján a színésznevelésről elmélkedik; Péchy Gyula a Nemzeti Színház idegennyelvű előadásáról (1837—1849) számol be; Pataki József Katona József-ről és a Nemzeti Színházról, Pataki József a Nemzeti Színház múzeumáról közöl adatokat. A zsebkönyv hivatalos részében a színház személyzetének teljes névsorát, a Nemzeti Színház és a Kamara Színház 1929—1930. évi teljes műsorát találjuk. A mult évadban volt 11 bemutató előadás (ebből 11 eredeti magyar) és 17 felújítás (ebből 9 magyar). Az érdekes és tanulságos könyvet Voinovich Géza Keresztút c., Kisfaludy Károlyról szóló egyfelvonásos színműve rekeszti be.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve. 1930. Szerkeszti *Szemere Samu*. Budapest, 1930. 390. l.

Bennünket az IMIT évkönyvéből az irodalomtörténeti vonatkozású részek érdekelnék. Eisler Mátyásnak Bánóczy József levélíró művészetéről írt tanulmányát nem tartjuk szerencsésnek. A cikkíró mindúntalan saját magát állítja előtérbe; s ha már levélíró művésze-ről beszél, akkor szerencsétlenül választotta meg az ilyen idézeteket leveleiből: *A Margit már kész gazdasszony* (49. l.); *vettem levelét* (50. l.); nem tudom *adrezzét* (51. l.); a héber órák számához nem szabad hozzáadni, *tőle* nem szabad elvenni egy félórát sem (54. l.); kérem, gyűjtsenek tóratekeresre, *öt frttól fogva elfogadok* (56. l.); közzéadva nem *lett* (61. l.); *direkt* erdélyi zsidó dolgokat (kétszer, 63. l.); szidjuk *ki* egymást (ausschelten), maga *varjú-apa* (Raben-Vater) stb. A többi cikk kifogástalan magyarsága mellett komikusan hat, hogy éppen ennek a címe: a „levélíró művész“. — Csetényi Imrének az Egyenlőség hetilapról szóló cikkéből láthatjuk, hogy irodalmunk jó nevei közt mily tekintélyes számban szerepelnek a zsidók. — Szépen ír Fodor Gyula Goldmark magyar voltáról. A zene mesterei közül zsidó volt többek között Rózsavölgyi Márk (Rosenthal), Reményi (Hoffmann) Ede, Popper Dávid, Joachim József.

Barta János: Az ismeretlen Madách. Budapest, 1931. 84 l. A szerző kiadása.

• Szellemtörténeti dolgozat. „Tanulmányomat, két kinntöltött év sok emlékéért, a Berliini Collegium Hungaricumnak ajánlom.“ A szerző az eddigi Madáchcsal szemben az igazi Madáchot, az író eléggé meg nem értett személyiségét magyarázza. Végigpillantva pályáján, esztétizálását a következő eredménnyel végzi: „Láttuk, hogy főműve egyelőre eltereli figyelmét személyisége problémájáról. Ez az elterelődés állandóvá válik a Tragédia váratlan sikerével. Most már az íráság olyan erős falat alkot lelkében, amelyen a személyiség panaszja nem tud áthallatszani. De ez a csonka egyéniség élete utolsó éveit mégis döntően befolyásolja. Hiába ír tovább, drámát, verset, novellát, értékeset nem tud többé alkotni.“

Bálint Nagy István: Sámbooky János orvosi működéséről. Budapest, 1929. 28 l.

A szerző értekezése az Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei című sorozatban jelent meg. Öröndetes, hogy az orvosdoktor egyúttal ilyen módszeresen képzett történettudós is. Főszövegét gondos lapalji jegyzetek kísérik,

mindenütt hivatkozik forrásaira, felkutatja a tárgyára vonatkozó egész XVI. századi latin irodalmat. A szerző kétségtelenül hivatott volna a hazai orvostudomány egész multjának feltárására.

Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis-tükre. Hetedik kiadás. Sajtó alá rendezte s bevezetéssel és könyvészeti függelékekkel ellátta Kéky Lajos. Budapest, 1931. 256 l. Athenaeum-kiadás.

Beöthy Zsolt remekművének új kiadása számos képpel. Kéky Lajos értékes függelékkel csatolt a könyv szövegéhez: irodalomtörténeti repertóriumot és tárgytörténeti repertóriumot; az előbbiben az egyes írókra vonatkozó legfontosabb munkákat állítja össze, az utóbbiban a nevezetesebb irodalmi témákhoz kapcsolódó szépirodalmi dolgozatokról számol be.

Bessenyei György: A törvénynek útjai. Tudós Társaság. Budapest, 1930. 84 l. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. 1. szám.)

Vajthó László irodalmi vállalatában jeles magyar íróknak kiadatlan, elfogyott vagy lapokban szétszórt művei jelennek meg. Ez a sorozat közeli rokonságban áll a budapesti állami Berzsényi Dániel-reálgimnázium tanulóitól eddig kiadott két Bessenyei-könyvvel: a Hunyadival és a Tarimenes Utazásával. A most közreadott két kis bölcselő szellemű munkának egy régi kézirat szolgált alapjául, mely a pápai szentbenedekrendi reálgimnázium tanári könyvtárának tulajdona. A szöveget a mai helyesírással közölte a szerkesztő, de megtartotta Bessenyei György tájnyelvi sajátosságait.

Bessenyei György kisebb költeményei. Kiadta a nyiregyházi ágostai hitvallású evangélikus Kossuth Lajos-reálgimnázium Bessenyei György-önképzőköre. Nyiregyháza, 1931. 96 l.

A nyiregyházi evangélikus diákok Belohorszky Ferenc reálgimnáziumi tanár irányításával derék munkát végeztek, mikor hozzáférhetővé tették az úttörő testőrír szétszórt költeményeit. A kis kötet egyike a leghasznosabb ifjúsági kiadványoknak, tudományos használatban is megállja a helyét, nagy könnyebbséget jelent, mert az érdeklődőknek nem kell könyvtárakba futkosniok a XVIII. századi nyomtatványok után. A diákok ötszáz példányt ingyen küldtek szét kiadványukból a tudományos egyesületeknek, iskoláknak és irodalomtudósoknak.

Bethlen-emlékkönyv. Kiadják a szegedi Árpád-házi Szent Erzsébet leányliceum református növendékei. Szeged, 1930. 56 l.

Az állami leányliceumba járó református leánykák Bethlen Gábor emlékének kegyeletos ápolására vallástanárunk vezetése mellett kiadták ezt a kis füzetet a maguk dolgozataival és néhány régi irodalmi emlék szövegének közlésével. A kedves gondolat minden dicséretet megérdemel. Az irodalomtörténeti vonatkozású szövegeket már megjelent kiadásokból gyűjtötték össze a növendékek s jegyzeteikben gondosan felsorolják forrásait.

Bíró Lajos Pál: A Nemzeti Színház története 1837—1841. Budapest, 1931. 148 l. Pfeifer-kiadás.

Bayer Józsefnek a nemzeti játékszín történetéről szóló munkája annak idején (1887) részletesen feltárta a hazai színházi törekvések fejlődését; a

most közreadott tanulmány szerzője még bővebben foglalkozik a Nemzeti Színház életének első öt esztendejével. Külön érték a könyvben Péchy Gyulának, a Nemzeti Színház nyugalmazott titkáranak, gondos egybeállítására, hogy négy éven keresztül napról-napra milyen darabokat játszottak az ország első színházában. (A pesti magyar színház műsora 1837 augusztus 22-től 1841 április 3-ig.)

Brachfeld Olivér: Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és a katalán népballadában. Budapest, 1930. 102 l.

A középkori és újkori katalán költőknek nagyon homályos fogalmaik voltak Magyarországról, de azért munkáikban fel-felbukkan Magyarország képe. A magyarok emlegetésének nincs pozitív tartalma, az érdeklődés nem a valóság ismeretén alapul, hanem csak a képzeleten. Ennek az irodalomnak magyar alakjai és magyar vonatkozásai azzal a néhány magyar emberrel hozhatók összefüggésbe, akik az évszázadok leforgása alatt néha elvetődtek a katalán földre. A katalán nép képzeletében Magyarország hatalmas királyság gyanánt élt egészen a legújabb korig.

Csahihen Károly: Pest—Buda irodalmi élete 1780—1830. I. köt. Budapest, 1930. 148 l. A szerző kiadása.

A források gondos jelzésével szól a következő témákról: Bessenyei György pesti akadémiaja, Ráday Gedeon s az ifjú írók, tudományegyetem és a piarista ház, Kazinczy Ferenc pesti látogatásai, színműirodalmunk első hajtásai, a nyomdák, könyvkereskedések és irodalmi körök, a Martinovics-összeesküvés részesei, Széchenyi Ferenc eszményei.

Császár Elemér: Ferenczi Zoltán emlékezete. Budapest, 1930. 40 l. A M. T. Akadémia kiadása.

Ezt az akadémiai emlékbeszédét 1930 január havában olvasta fel a szerző. Ferenczi Zoltán gondosan kidolgozott tudományos képe mellett emberi alakjának is beható rajzát nyújtja, azonkívül rávilágít munkásságának eddig csak nagyon kevesektől ismert ágára: szépirodalmi alkotásaira. Ebben a tekintetben az emlékbeszéd forrásjellegű. Ferenczi Zoltán nemcsak irodalomtörténész volt, hanem regényíró, drámaíró és költő is.

Dénes Tibor: Péterfy Jenő esztétikája. Pécs, 1930. 52 l.

Péterfy Jenő nagy ígéret volt, bár életműve csonka maradt. Nem alkotott egységes esztétikai rendszert, mégcsak vezérfonalat sem adott s mégis nagy hatása volt a modern magyar esztétikára. A független, autonom esztétika hirdetője volt, megszabadította a széptudományt az etikai és metafizikai elemektől. Renaissance-esztétikus, így esztétikája is dogmatikus, dogmatikáját önmaga alkotta meg. A renaissance-ember tragikumuma az a sok ellenmondás, ami esztétikájában van, de ez egyúttal átmenet a jövő magyar esztétikájába.

Döry Ferenc: Gróf Buttler János házassága. Pécs, 1931. 148 l.

Mikszáth Kálmán különös házasságának megdőböntő meséje egészen új megvilágítást nyer ezzel az értékes történeti tanulmánnyal. A regényíró azt állította, hogy munkája elejétől végig valóságos események írásba foglalása, most azonban kiderül, hogy Buttler János házassága egészen másként történt. A történettudós az egri érseki levéltár régi iratai és az egykorú leve-

lezések alapján megírta a szerencsétlen házasság igaz történetét; anyaggyűjtése alapján lesújtó ítéletet mond Buttler János jelleméről; hibáztatja Mikszáth Kálmánt is, hogy készpénz gyanánt fogadta a felvidéki Bernáth-család közléseit az esetről. E sorok írója — éppen a történettudós nagy gonddal egybegyűjtött adatai alapján — nem látja annyira könnyelműnek a Ludovika-akadémia nagy alapítványtevőjét, a Dörök az ifjú gróftot valami módon mégis csak belekényeztették a házasságba s ezt a tragikus lépést az egyházi hatóságok semmi módon sem teheték jóvá. Nem a papi szűkkeblőség dolga volt ez — amint Mikszáth Kálmán vitatja — hanem az elvhű ragaszkodás a katolikus vallás tanításaihoz.

Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. Közrebocsátotta a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Szerkesztette *Pintér Jenő*. Budapest, 1931. 214 l.

Az emlékkönyv tartalma azonos folyóiratunk ez idei I—IV. (január—június) számának szövegével. A kötetet irodalomtörténetíróink Társaságunk márciusi közgyűlésén nyújtották át a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnökének.

Faludi Ferenc: Caesar Aegyptus földjén Alexandriában. Szomorújáték öt felvonásban. Kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta Gálos Rezső. Győr, 1931. 46 l. Különlenyomat a győri női felső kereskedelmi iskola értesítőjéből.

Azzal, hogy G. R. közzétette Faludi Ferenc eddig kiadatlan iskolai drámájának szövegét, jó szolgálatot tett az irodalomtudománynak. A Caesar egyetlen kéziratát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi, ennek a kéziratnak alapján készült a szerző kiadása. A színdarabot 1749-ben játszották először a nagyszombati diákok, ezt az előadást Faludi Ferenc 1751-ben, mint a közzei gimnázium rektora, megismételte. Míg másik iskolai drámája, a Constantinus már régen megjelent, a Caesar teljes szövegének közreadására napjainkig kellett várakoznia az irodalomtörténetírásnak.

Halmi Bódog: MórícZ Zsigmond, az író és az ember. Budapest, 1930. 80 l. A szerző kiadása.

Célja, hogy világosan feltárja MórícZ Zsigmond emberi és írói alakját. Végső eredménye: „MórícZ Zsigmond stílusművészete és a novellában megragadó drámai megelevenítő ereje dacára sem reprezentatív írója világirodalmi viszonylatban a mai Magyarországnak.“ Naturalizmusa a külföld számára nem adhat többé szenzációt, elkészt. „A mi számunkra azonban felbecsülhetetlen nemzeti és nyelvművészeti érték az az el nem petyhüdt kifejező erő, mely dacára a már sokszor említett fabulista vékonypénpzűsögnek és önmagaisnétlésének, egyre szélesebb magyar rétegekbe férkőzik diadalmas, hódító lendülettel. Ahhoz, hogy ez a magyar határokon túlmenő világsikerré emelkedjék, mához fonódottabb, több művészetkultúrát árasztó és a ma történéseivel és a világháború utáni ember lelki átalakulásával szolidárisabb átéléseket kell megőrkíteni.“

Hangay Sándor: Azért is! Budapest, 1931. 192 l. Hangay Sándor Kék Könyvének kiadása.

A kötet számos új író életrajzával ismerteti meg az irodalomtörténet kutatóját. Szerkesztője harcot hirdet azok ellen az öregek ellen, akik már idegenkednek minden munkától s mégis elfoglalják a dolgozni vágyó fiatalok helyét. „Az Öregek jelző nem kort jelöl, hanem a szellemi rugékonyság és tettekézség sorvadását. Rákosi Jenő a magyar ujságírás koronázatlan fejedelme pátriarka évekkel vállán is szellemi erejének teljes birtokában harcolt fiatalosan utolsó lehelletéig. Gyulai Pál energiája és nemes lendülete sem vesztett erejéből még akkor sem, mikor már gyöngybetűit reszketve írta a kéz. Gróf Apponyi Albert tudása és szónoki meggyőző ereje ma is fiatalosan hevít mindenkit. Ezek és a hozzájuk hasonlók nem öregek! Örök fiatalok ők. Ellenük nem harcolunk, hiszen közénk tartoznak. Szellemük él, hat és velünk küzd.“ A szerkesztő köré egész kis írói kör csoportosul; Hangay Sándor fölfedezettjei: Bálint Géza, Baróti Dezső, Fazekas Ernő, Gál György, Gergely Ernő, Görög László, Hárs László, Radnóti Miklós, Szabados Sándor, Szalacsy Imre, Tamás István, Várkonyiné Berecz Irén és Virágh Rózsi.

Hankiss János: Jules Verne. A tudomány a szépirodalomban. Budapest, 1930. 132 l. Franklin-Társulat.

Verne nem volt mindig gyermekolvasmány; volt idő, mikor minden rendű, rangú és korú embert magával tudott ragadni. A Temps folytatásos Verne-regényeit csak úgy leste az egész világ. Az irodalom és az ifjúsági irodalom közt Hankiss János nagyon helyesen nem rangkülönbséget, hanem csak módszerbeli eltérést talál. Végigkutatja Verne minden művét irodalomtudományi és szellemtörténeti szempontból; megvilágítja előttünk, hogyan jött létre minden egyes Verne-regény és mennyiben jellemzi korát; milyen tudományágot népszerűsít. Meghatározza Verne értékeit, jelentőségét, nem hallgatja el hibáit sem. Szép könyv. Kívánatos volna, hogy franciául is megjelenjen!

Hegedüs Loránt: Rákosi Jenő emlékezete. Budapest, 1930. 20 l. A M. T. Akadémia kiadása.

A megemlékezés a M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek sorozatában jelent meg. Rákosi Jenő pályájának általános jellemzésén kívül rámutat a szerző a kitűnő publicista politikai tehetségének dramatikus és romantikus alapvonására, a germanizálással szemben való állásfoglalására s bámulatos írói és szónoki rögtönző erejére.

Katona József új síremlékének felavatási ünnepélye halála évszázados fordulóján, 1930 április 26—27-én. Kecskemét, 1931. 56 l. A Katona József-Kör kiadása.

Az 1930. évi kecskeméti Katona-ünnepség leírása. (Az új síremlék létrejötte, Az exhumálás és temetés, A Kisfaludy-Társaság és a Katona József-Kör díszülése, A Nemzeti Színház díszelőadása, A síremlék felavatása, A város díszközgyűlése, A Katona-emlékkiállítás.)

Kováts József: Török Gyula élete. Kolozsvár, 1930. 60 l.

Doktori értekezés, Kolozsvárt nyomtatták, a pécsi egyetem bölcsészeti-kari doktori dolgozatainak sorozatában jelent meg. Részletesen ismerteti a korán elhunyt regényíró életét és munkáit. Török Gyula nagyrahatott tehet-

ség volt, de nem fejlődhetett ki; a hanyatló magyar középnemesség írója Nem Tolnai Lajos gyűlölködésével, Mikszáth Kálmán kedélyességével és Herczeg Ferenc könnyedségével szemlélte a magyar dzsentrit, hanem bánatos komolysággal foglalkozott a magyar földbirtokos középosztály pusztulásával. Még csak Kafka Margit szólalt meg ebben a hangnemben.

Lehel István: Jászai Mari utolsó szerepe. Budapest, 1931. 244 l. Lampel-kiadás.

A magyar színészet története értékes munkát nyert ebben az eleven írói készséggel megírt kötetben. Függelékét a magyar dráma történetének kutatói is sikerrel forgathatják.

Lósy—Schmidt Ede: Hatvani István élete és művei. 1718—1786. I. rész: Hatvani István élete és önéletrajza. Az ördögösségéről szárnyrakelt mondák. Debrecen, 1931. 218 l. A Debreceni Tisza István-Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai.

A szerző is, a Tisza István-Társaság is, méltán tekinthet büszkeséggel erre az értékes munkára. Sajnálatos valóság, hogy egyetemi és műegyetemi tanáraink — a reális szakokon — keveset érdeklődnek tudományszakuk hazai fejlődése iránt, nem emelik ki neves elődeik érdemeit a feledésből, tudománytörténeti érzékük és nemzeti kegyeletük nincs arányban kitűnő szaktudásukkal. Magyary-Kossa Géza, Nékám Lajos, Győri Tibor, Zelovich Kornél s még néhányan elszigetelten dolgoznak, a legtöbb katedra gyökértelenül áll a magyar földön, tanár és tanítvány vajmi keveset tud a multról. Lósy-Schmidt Ede államvasúti főmérnök már hosszú idő óta teljesíti mások kötelességét, kutatja a magyar szellem fejlődését a műszaki tudományokban, most közreadott monográfiája is fontos forrásmű a jelen és a jövő számára. A híres debreceni polihisztor pályájára nézve gondosan egybeállít és megbírál minden mozzanatot, az életrajz mellett tanulságos karképet fest, könyve függelékében közli a tudós debreceni tanár latinnyelvű önéletrajzát. A szerző nemcsak helyes tudományos módszerrel — a főszöveget a lap alján kísérő jegyzetekkel — dolgozik, hanem világosan is ír, nem idegenkedik az egyszerűbb és rövidebb mondatoktól, lehetőleg kerüli az *aki, amely* használatát, mellőzi az alárendelt és közbevetett mondatok kuszáltságait.

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. Kiadják a magyar középfokú iskolák tanárai és diákjai. Nyomja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1931.

A budapesti állami Berzsényi Dániel-reálgimnázium kezdeményezéséből — Vajthó László reálgimnáziumi tanár érdemes gondolatából — komoly ifjúsági mozgalom lett. A tanáraiktól lelkesített diákok valósággal újjáélesztik a Magyar Tudományos Akadémia és Heinrich Gusztáv félbehagyott Régi Magyar Könyvtárát. Most Vajthó László újabb indítása nyomán Magyar Irodalmi Ritkaságok címmel igen jó elgondolású tudományos sorozat indult meg. kötetkét különböző iskolák tanulói rendezik sajtó alá tanáraik felügyelete mellett. Eddig a következő számok jelentek meg: 1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. (Budapesti áll. Berzsényi Dániel-reálgimnázium: Vajthó László.) — 2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. (Ugyanaz.)

— 3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskolai dráma 1770-ből. (Budapesti kegyesrendi gimnázium: Perényi József.) — 4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. Bécs, 1790. (Budapesti áll. Verbóczy István reálgimnázium: Várady Zoltán.) — 5. Károlyi Gáspár: Két könyv. Debrecen, 1563. (Budapesti evangélikus leánykollégium: Jablonowsky Piroska.) — 6. Temesvári Pelbárt műveiből. (Budapesti ciszterci rendi Szent Imre-gimnázium: Brisits Frigyes. A latin eredetihez csatolt magyar fordítás az ifjúsági munkát irányító tanár szép és gondos fordítása.) — 7. Péterfy Jenő zenekritikái. (Budapesti áll. Berzsényi Dániel-reálgimnázium: Vajthó László.)

Magyar Bálint: A Nemzeti Színház előtti magyar színeszt történetének vázlatja. Budapest, 1931.

A pesti magyar színház megnyitása előtt három színészi nemzedéket állít egymás mögé: az első 1790—1806, a második 1806—1827, a harmadik 1827—1837 időközében egyengette az utat a fővárosi állandó színeszt és színház megalapozása előtt. Az úttörők küzdelmeit sok érdekes adat világítja meg, a kicsiségek olykor nagyobb megvilágító erejük, mint az általánosan ismert följegyzések. A Nemzeti Színház megnyitása után a vidéki színeszt rohamosan veszít jelentőségéből, bár munkássága az irodalmi érdeklődésnek továbbra is élénk fokozója.

Monsberger Ulrik: A hazai német naptáriróadalom története 1821-ig. Budapest, 1931. 78 l. (Német Philologiai Dolgozatok. 46. sz.)

Az évszázadok sorrendjében az egyes nyomdahelyek szerint ismerteti a magyarországi németnyelvű kalendáriumok tartalmát. A dolgozat végén a naptárak időrendi egybeállítására és a tárgyára vonatkozó repertórium.

Oszttern Rózsa: Zsidó ujságírók és szépirók a magyarországi németnyelvű időszakai sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig 1854-ig. Budapest, 1930. 96 l.

Szerző azon az állásponton van, hogy a zsidóság nemcsak vallás, hanem egyúttal különálló faj is; ennek az önálló népcsoportnak a hazai írói világba való bevonulását vizsgálja tüzetesen és elfogulatlanul. A zsidó írók 1819 táján kezdenek feltűnni Magyarországon, egyelőre német nyelven írnak, térfoglalásuk rohamos. Fürgeségük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország németnyelvű hírlapirodalmát felvirágoztassák. Munkásságuk középontja Pozsony és Pest. Irodalmi alkotásaik nem emelkedtek a középszerűség fölé, maradandóbb dolgokat csak Saphir Móric, Beck Károly és Kompert Lipót alkottak. Az első humorista volt, a második lírikus, a harmadik prózaíró.

Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Harmadik kötet: A magyar irodalom a XVII. században. Budapest, 1931. I. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása.

Az 1930-ban kiadott I. és II. kötet után megjelent a nyolc kötetre tervezett mű III. kötete is. Fejezeteit a következő részekre csoportosította a szerző: Bevezetés. 2. A XVII. század közérdekű irodalma. 3. A XVII. század lírája. 4. A XVII. század verses elbeszélése. 5. Zrinyi Miklós. 6. Gyöngyösi István. 7. A XVII. század prózai elbeszélése. 8. A XVII. század drámája. 9. A XVII. század latin irodalma. 10. Visszapillantás.

Preszly Lóránd: A szegedi népies írók. Szeged, 1931. 32 l.

Székfoglaló értekezés a Dugonics-Társaságban, a Széphalom-Könyvtár egyik füzete. Lelkes hangon ismerteti és méltatja Szeged íróit: mindazokat, akik az Alföld legnagyobb városában működtek. Ilyen egybegyűjtés után látjuk csak, milyen érdemes volna városunkint szemlét tartani az egyes helyekhez fűződő irodalmi vonatkozásokon. A középiskolai értesítők néhány nyomtatott oldalon könnyen megoldhatnák ezt a feladatot.

Rác Lajos: Adalékok a XVII. század magyar műveltség-történetéhez. Sárospatak, 1930. 46 l.

Két tanulmány. Az egyik: Magyarország XVII. századi műveltségének képe Comenius iratainak tükrében. A másik: A sárospataki főiskola első nyomdája. Comenius négy évet töltött Sárospatakon, ez idő alatt hat nagy iskolai beszédet tartott; szövegeiből sok tanulság vonható le az akkori Magyarország műveltségi állapotáról. A sárospataki nyomda legrégebb történetét is tanulságos adatokkal és következtetésekkel világítja meg a szerző. A nyomda 1650 végén kezdte meg működését.

Rédey Tivadar: Kritikai dolgozatok és vázlatok. Budapest, 1931. 164 l. Pfeifer-kiadás.

A Péterfy Jenő emlékének ajánlott kötetben egybegyűjtötte a szerző bírálatainak és tanulmányainak legjavát. „Húszéves kritikus munkáimból azt vettem fel, aminek tárgya a napi érdeklél nem enyésző figyelembevételre számíthat.“ Fejezetei: Gyulai Pál a művészi történetírásról, Péterfy Jenő és a történetírás, Harsányi Kálmán, Kosztolányi Dezső lírájáról, Babits-próza, Babits-líra, Jászai Mari, Odry Árpád két Shakespeare-szerepe, Bánk Bán két-századik előadása.

Rubinyi Mózes: Pósa Lajos. Budapest, 1930. 32 l. Singer és Wolfner kiadása.

Pósa Lajosról 1919-ben jelent meg az első nagyobb tanulmány Gyöngyössi László tollából. (Irodalomtörténet. 1919. évf.) Ezt követte Lőrinczy György kis könyve: A Pósa-asztal. (1922.) Rubinyi Mózes most megjelent füzetében kedves történeteket gyűjtött össze az ifjúsági irodalom kítűnő művelőjéről. Ez is a célja: a magyar gyermekek nevében a kegyelet megnyilvánulása a legjobb magyar gyermekujáság szerkesztőjének emlékével szemben.

Schack Béla és Vincze Frigyes: A kereskedelmi oktatás-ügy fejlődése és mai állapota Magyarországon. Budapest, 1930. 448 l. Franklin-kiadás.

A két szerző a M. T. Akadémiától kitüntetett pályamunkája alapján írta meg könyvét. A magyar tudományos irodalom fejlődésének kutatója tanulsággal forgathatja a gazdag tartalmú kötetnek azokat a részeit, amelyek részben a kereskedelmi gondolat fejlődését kutatják egyes magyar írókban, részben rendszeresen elemzik a tárgyra vonatkozó régebbi és újabb magyar munkákat.

Soproni Katolikus Köri Almanach. Szerkesztette Gábor Géza. Sopron, 1930. 140 l.

A hitbuzgalmi, ismeretterjesztő és szépirodalmi közlemények mellett van

ebben az évkönyvben két olyan cikk is, mely közelebbről érdekelheti a magyar irodalomtörténet kutatóit. Hein Tádé Surányi Miklós két nagyobb regényéről emlékezik meg: A nápolyi asszonyról és A csodavárókról; Csaplovics József Mécs Lászlóról ír. Mindkét értekező igen elismerően nyilatkozik ismertetett írójáról.

Speneder Andor: Kisfaludy Károly. Budapest, 1930. 124 l. Egyetemi Nyomda.

A Kisfaludy Károly munkásságát áttekintő dolgozat a Győri Kisfaludy Irodalmi Kör pályázatán az első díjat nyerte. Részei: 1. Otthon, iskola, katonáskodás; 2. Két város: Bécs és Pest; 3. Egyéniség; 4. Vitézi dráma; 5. Vigjáték; 6. A lírátor; 7. Kisfaludy Károly jelentősége. A német kivonattal is ellátott tanulmány a bécsi Collegium Hungaricum füzetei között jelent meg, mint ennek a vállalatnak IX. száma.

Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931. 164 l.

A kelet világa a maga titokzatosságával mindig erősen vonzotta az írókat, különösen a XVIII. század végétől kezdve sokasodtak meg a keleti témák. A szerző egybegyűjti és sokoldalúan magyarázza a magyar orientalizmus jelenségeit a középkortól kezdve az 1848-as szabadságharcig. Vizsgálódásai szerint a keletieskedés megindulását nálunk is ugyanazok a lelki diszpozíciók idézték elő a XVIII. század végétől kezdve, mint a külföldön, csak hogy ezek a diszpozíciók a magyar kulturális tényezők következtében nálunk már módosultak.

Szent-Iványi Béla: Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben. Hatvan, 1930. 76 l.

Szilágyi Sándor történettudós szépirodalmi kapcsolatait tárgyalja. Részletesen foglalkozik különböző vállalataival: Magyar Emléklapok, Magyar Írók Füzetei, Pesti Röpívek, Történeti Naptár, Nagyenyedi Album, Nők Könyve. E vállalataival nemcsak az irodalmi élet újabb fellendülését segítette az 1850-es években, hanem az ízlést is jól szolgálta. Gondja volt rá, hogy jeles írókat toborozzon folyóiratai és almanachjai számára.

Gróf Széchenyi István: Hitel. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta ifj. Iványi-Grünwald Béla. Budapest, 1930. 738 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása.

A legnagyobb magyar összes munkáinak egységes kiadásában most adta közre a Magyar Történelmi Társulat a Hitelt és a Hitellel foglalkozó egykorú munkák gyűjteményét, ezek között elsősorban Gróf Desseffy József Taglatát. A szövegkiadás előtt a kötet szerkesztőjének bevezetése teljes tájékozást nyújt Széchenyi István nagyhatású munkájának kialakulásáról, gazdasági politikájáról, hatásáról, általában minden idevonatkozó részletkérdésről, kapcsolatban Széchenyi István életének eseményeivel és lelkivilágával.

Gróf Széchenyi István írói és hirlapi vitája Kossuth Lajos-sal. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Viszota Gyula*. II. rész. Budapest, 1930. 1672 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása.

Az 1927-ben kiadott I. rész az 1841—1843. évkör anyagát ölelte fel, a most megjelent II. rész az 1843—1848. évkör irodalmi harcait tartalmazza. A magyarázatokkal ellátott 1212 lapos szövegközlést 460 lapra terjedő bevezetés előzi meg: ebben a hatalmas összefoglalásban a szerző nyomrölynyomra kíséri a két nagy szellem politikai viaskodását és a kor nevezetesebb történeti mozzanatait. A bevezetés maga is kütfő-számba mehet, annyira részletes, alapos és mélyreható. Végső tanulsága: „Meg kell állapítani, hogy Kossuth olyan eszméért küzdött, a magyar függetlenségért, amely a magyarság előtt kedves volt. Kossuth küzdelmében semmire sem volt tekintettel, csak az elérendő célra; ezzel szemben Széchenyi is óhajtotta a függetlenséget, de a tényleges helyzetre tekintettel feltárta az akkori leküzdhetetlen nehézségeket is s így önismeretre akarta szoktatni a dícséretkező és színes beszédekhez szoktatott magyarságot. Széchenyire akkor nagyon kevesen hallgattak, csak a megpróbáltatások nehéz napjai után kezdték megérteni, hogy tanítása helyes volt.

Szép Ernő: Magyar drámák a bécsi színpadokon. A bécsi Collegium Hungaricum füzetei. VI. Budapest, 1930.

Szép Ernő a magyar színműirodalom Bécsbe elvetődött termékeinek sorsáról kísérel meg hű képet festeni értekezésében. Az első előadott magyar darab Bécsben Kisfaludy Károly Tatárok c. műve volt. A XIX. század végéig 16 magyar szerzőtől 25 színdarabot játszottak a Burgtheater és a Vorstadt-theaterek színpadjain. A legtöbb magyar darab az abszolutizmus korában került előadásra: így Szigligeti Ede Szökött katonája, Rabja, Két pisztoly, Csikósa, Liliomfija; Gaál József Peleskei notáriusa; Szigeti József Violája, Vén Bakan-csosa. A bécsi udvari színház 1877-ig ridegen elzárkózott a magyar dráma-irodalom termékei elől, de 1877-ben előadták Dóczy Lajos Csók c. vígjátékát; ez a darab 1902-ig állandóan műsoron maradt. A Carltheater előadta Csepreghy Ferenc Strogoff Mihályát, a Ringtheater Tóth E. Falu rosszá-ját, a Theater a. d. Wien Jókai Aranyember-ét, a Burgtheater Jókai Könyves Kálmán-ját, Dóczy Lajos Az utolsó szerelem c. történeti vígjátékát és Murai Károly Huszárszerlem c. vígjátékát; majd színre került Az ember tragédiája, ez állandóan lekötötte a bécsi közönség érdeklődését. A pesti Nemzeti Színház színészei vendégszereplésének hatása alatt a bécsi színházak igazgatói a magyar drámairodalom termékeivel akarták műsorukat felfrissíteni. Így került előadásra a Carltheaterben Csiky Gergely Cifra nyomorúság (1892) és Nagymamája, majd Gabányi Árpád Apósok c. vígjátéka. A Theater a. d. Wienben játszották Gerő Károly Próbaházasságát (1894), a Volkstheaterben Karczag Vilmos Lemondását. Csepreghy népszínműve A piros bugyelláris két színházban is színre került.

Vajda Péter erkölcsi beszédei. Levéltári tanulmányok alapján kiadta, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta Kemény Gábor. Budapest, 1931. 288 l. Kiadta a szarvasi öregdiákok szövetsége.

A kötet Vajda Péter kiadatlan „tanszéki beszédeinek“ gyűjteménye Kemény Gábor Vajda-tanulmányával. Az előszóban Raffay Sándor evangélikus püspök rámutat az 1840-es évek érdemes írójának szarvasi munkásságára: Vajda Péter csak három évig tanárkodott Szarvason, de szellemének bélyegét

rányomta iskolájára. Újító szellemű férfi volt, demokrata irányú, ébresztő erejű. Szabad felfogásáért a magyar királyi helytartótanács vizsgálatot indított ellene.

Világirodalmi Lexikon. Szerkesztette Décsi Lajos. I. köt. Budapest, 1930. 8 és 568 l. Studium-kiadás.

A nagyszabású lexikon felöleli az egész világirodalmat, közli a külföldi nemzetek nevesebb íróinak életrajzát, ismerteti a fontosabb szépirodalmi munkák tartalmát, megvilágítja az irodalomtörténettel kapcsolatosan előforduló esztétikai, poétikai, retorikai, stilisztikai fogalmakat. A bibliografiai tájékoztatásra mindenütt nagy gondot fordít, hogy ezzel is megkönnyítse a további kutatást. A szerkesztő elsőrangú szakemberek társaságában végezte nehéz feladatát. A magyar irodalomtörténet művelői közül a következők vettek részt ebben a munkában: Bajza József, Bitay Árpád, Bleyer Jakab, Galamb Sándor, Hankiss János, Huszti József, Imre Sándor, Koszó János, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Radó Antal, Solymossy Sándor, Téglás Béla, Vajthó László, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla. „Lexikonunk — írja a szerkesztő — különös figyelmet fordított a külföldi irodalom fordításaira, magyar vonatkozásaira és a magyar irodalomra tett hatásaira, valamint a bibliográfiában a magyar szerzők műveire és közleményeire. De a magyar irodalmat, a magyar költők és tudósok életrajzát ki kellett rekeszteni tárgykörünkből, mivel erről a Studium könyvkiadó részvénytársaság kiadásában megjelent Magyar Irodalmi Lexikon a közönségnek ugyanis rendelkezésére áll.“